

Luszinián Guido Örményország királyi hercege.

Luszinián Guido királyi herczeg.

Ez a nagynevű és fényes eredetű orientalista Konstantinápolyban született 1834. márcz. 2-án.

Luszinián József unokája, atyjának Cyprusz fejedelmének halála után megunván azt a magános és fénytelen életet, mit Cyprus-szigetén töltött, elhatározta, hogy őseinek dicsőségét, mit visszaállítani ohajtott, más égalj alatt keresi. Azért ott hagyta a szigetet, fejedelmi elődeinek szülőhelyét és a mamlukok híres uralkodó fejedelmének: az örmény eredetű Murád beynek felhívására Egyiptomba ment, ki azonnal az egyptomi hadsereg egy részének parancsnokságát adta át neki.

Luszinián József herczeg, barátjának Murád beynek tanácsára — nehogy a felláh-k dühös haragját magára zudítsa, — jónak látta nevét arabra fordítani és így itt (Egyiptom) Jusuf Nár-Bey¹⁾ nevet viselt. A neveknek a mondott okból való megváltoztatása elég gyakori Keleten; napjainkban is előfordul ez az eset azokkal a keresztényekkel, kik török vagy egyptomi hadszeregben szolgálnak. De ez a névváltoztatás sem volt elég a vad araboknak, kik kétségbeesésükben azért, hogy a Bonaparte vezette francia sereg felettök fényes győzelmet vivott, bosszúból megölik 1800-ban ján. 14-én a herczeget közvetlenül Bleber tábornok meggyilkolása után.

Csak György nevű fiát, ki még gyermek, mentik meg a vérfürdőtől a hív szolgák, kik hogy a nagy név (herczeg) fénye azt megvédje a vadak dühétől, ezután kalifának (vagy röviden Kalfa) nevezik, mi az arab nyelvben utódat, helyettest jelent. Ilyen név alatt bujdosott sokáig Áfrikában és Ázsiában; végre megállapodott Konstantinápolyban, hol atyjának nevét, a Nár-Bey-t vette fel.

¹⁾ A Luszinián családnév a latin lux, lucis szóból, melynek jelentése: fény, világosság, eredt; a latin lux megfelel az arab nár szónak, mely lángot, tüzet jelent. A Jussuf = József-fel és a bey szó herczeget jelent; következőleg Jusuf Nár-Bey, a Luszinián József herczeg arab fordítása.

Fiai is ugyanazon politikai okok miatt sokáig viselték a Kállá és Nár-Bey nevet, mit jelentékenynyé tettek irodalmi művek egész sorozatával.

György herceg Szófiát, a török főváros leggazdagabb örmény bankárjának leányát veszi nőül. Három fia született: Leo-József, Guidó és Choren. Leo-József nagy pénzügyi tehetség volt; ennek 1887-ben történt halála után a Lusziánián család feje — törvény szerint — Guidó lett. Choren az örmény szerzetesek (velencei mechitháristák) közé lépett, ki felemelkedett az érsekségig. Ez nagy tudós, kitűnő költő és jelentékeny egyházi szónok volt. Erős nemzeti érzülete és hazafisága miatt a török kormány előtt gyanúba esett: saját palotájában méreg által vetettek véget drága életének.¹⁾

Guidó iskoláját Velenczében, az örmény mechitháristák híres tanodájában kezdette és tanulmányait Párisban végezte el. Az örmény nemzet 1856-ban Lusziánián Guidó herceget kérte fel, hogy Párisban egy felsőbb örmény iskolát (akadémia) alapítson. A herceg nemcsak megalapította az akadémiát, hanem annak első igazgatója is lett; de mivel ezen állásában egészsége megrendült, 1859-ben visszalépett. Azóta nagy irodalmi munkásságot fejt ki; munkáinak nagy része harmadik kiadást is ért. Munkáival hármas czélt akar elérni: Keleten európai műveltséget akar terjeszteni, továbbá a francia nyelv és rokonszenv számára tért hódítani.

Ábdul-Medsid szultán 1858-ban méltányolva a herceg szolgálatait, melyeket irodalmi becses munkásságával országának tett, — „Ulaji-Szénèphè evvel“ elsőosztályú rendével és a „Medsidjei“-renddel tüntette ki. II. Sándor orosz czár és más uralkodók is különféle kitüntetésekkel és ajándékokkal tisztelték meg.

Guidó herceg most két nagy munka befejezésén dolgozik: egyik francia-örmény és a másik francia-török

¹⁾ Más alkalommal fogunk haláláról szólni. „Az örmény bölcsője“ című szép francia költeményét magyar prózában dr. Fogolyán Tivadarné Bányai Blanka tette közzé az „Armenia“ hasábjain.

szótára; az eddig megjelent szótárak közül ezeket tartják a legteljesebb és legjobb szótáraknak.

A herczeg a francia történelmi társulatnak, a párisi ázsiai társaságnak, a francia néprajzi társaságnak, továbbá több francia és idegen akadémianak a tagja.

Eddig szólottunk a bámult tudósról, a nagy nyelvészről és a széleskörű műveltséggel bíró herczegről; most mondjunk valamit egyéniségéről is.

A ruházatban fényt nem üz. Csak reá kell nézni — és azonnal felismerjük a magas születést. Magas örmény homloka elméje magasztaltságát mutatja; kifejezésteljes nagy és édes szemek világítják meg bölcs személyiségét. Külsője megnyerő. Nagy emberbarát; a nyomort vigasztalatlannal nem hagyja; ajtaja nyitva áll mindenki előtt; ezért örvend oly nagy népszerűségnek.¹⁾

Luszinián Guidó herczeg, Godfre le Kupil Mari grófnőt vette nőül. Ebből a házasságból két gyermeke született: egy fia és egy leánya; leánya De Noro marquisné.

Örményország-, Cyprusnak és Jeruzsálemnek ezen királyi háza három rendet alapított. Az elsőt, mely „kard“-vagy „hallgatás“-nak neveztetik, azon 300 férfiúnak adta, kik vele együtt távoztak el Palaestinából; a második „Szinai-Szt-Katalin“-rendje; a harmadiknak „Meluzine“-rend a neve. A Luszinián-ház czimerén ez a felírás olvasható: „A hív védelemért.“

Luszinián Guidó nagy királyok sarjadékának érdemes utóda, kinek irodalmi munkáságában úgy, mint csendes életében egy igen szép és példányszerű vonás van: nem mondja, hanem tettével mintegy mutatja azt, hogy a fejedelem igazán nemcsak akkor uralkodó, midőn már tényleg trónra lépett, hanem akkor is, midőn az ismeretek terjesztésében és mások felvilágosítása érdekében fáradzik . . .

Szongott Kristóf.

¹⁾ Diplomáciai jegyzékét, mit a napokban intézett az európai nagyhatalmakhoz, lásd alább „Egy új tronkövetelő“ czim alatt.

Szerk.

Egy új trónkövetelő.

Erdekes alak merült fel a múlt héten — mondja az „Alkotmány“ febr. 14-én kelt 44. számában — egyelőre nem a nagyközönség, hanem az európai diplomácia előtt. Az illető magát Jeruzsálem, Ciprus és Örményország királyi hercegének nevezi, a mely czímmel kétségkívül élénk meglepetést kelt még a genealogiában és törtériban jártasoknál¹⁾ is. A polgári életben Guy de Lusignan herceg a neve.²⁾ A család valóban régi és talán több őst tud felmutatni, mint akár a Habsburgok, akár a Hohenzollerek, vagy az orosz trónon ülő Romanovok. Egy Guid de Lusignan 1182-ben, tehát a keresztes hadjáratok idejében, Jeruzsálem királyának választatott meg, de már 1196-ban a ciprusi királyságért lemondott Jeruzsálemtől; egy másik Guido de Lusignan pedig 1343—1375-ig Örményország királya volt.³⁾

Guy herceg tehát nem mond valótlaniságot, midőn hivatkozik arra, hogy ereiben „királyok vére“ csörgedez. De miután a Lusignanok elfeledték biztosítani maguknak a trónutódlási jogot, a fiatal herceg czimei legalább is oly problematikus értékűek, mintha a mi báró Keményeink, gróf Bethlenjeink és a Barcsayak oda tennék névjegyükre: „Erdély fejedelmei, bárói vagy grófjai.“

A Lusignanok hatszáz éven keresztül nyugodtan néztek, mint ülnek egykori királyságukba, részint a törökök, részint a velenceiek (?), majd legújabbán — Ciprus szigetére — Albion fiai. Sőt még az ellen sem tiltakoztak, hogy a magyar király czimei közé iktassa és használja

¹⁾ Csak azok előtt kelt meglepetést, kik a tudomány mondott ágaiban járatlanok. Szerk.

²⁾ Sikeredt arczképét, mit magától a királyi hercegtől kapunk, és életrajzát lásd a jelen füzet élén. Szerk.

³⁾ Nem Guido, hanem Leon de Lusignan és nem 1343-tól 1375-ig, hanem 1365—1393-ig volt Örményország királya. Ez 1393 nov. 22-én halt el Párisban. Párisban a Coelestinusok templomában temették el, a hol sirja fennállott a francia forradalomig (1791). Most St-Denisben nyugszik. (L. Szongott, Szamosújvár város monografiája, 91—92. lap.) Szerk.

még ma is a „jeruzsálemi király“ nevet, a mely csak oly szimbolikus, mint pl. a püspökségek in partibus infidelium. Guy herceg őseinek ezt a nembánomságát iparkodik most helyrehozni. De szerény ember lévén, nem reklamálja sem Jeruzsálemet, sem Ciprus szigetét, hanem egyelőre az örmenyek érdekében mártja — nem vérbe, hanem — tintába a — tollát.

Lusignan Guy ő királyi fensége a mult héten egy körlevelet intézett Európa ama nagyhatalmasságaihoz, melyek a berlini szerződést aláírták. A Lusignan által szétküldött körlevél tartalma méltó a figyelemre. Az örmeny kérdést teszi szó tárgyává. A ki csak némileg ismeri a keleti kérdést, tudni fogja, hogy ennek a Nagy-Péter czár óta napirenden levő kérdésnek súlypontja a Balkán-félszigetről áthelyeződött Ázsiába és pedig — Örményországba. Lusignan herceg tehát a mellett, hogy levelében érzékeny szívűnek látszik, mégis józan spekuláns is. Néz a jövőbe és lelki szemei előtt megjelenik — Bulgária mintájára — egy független Örményország. Ha egy Battemberg és egy Koburg beülhettek a bolgár trónba, a melyhez semmi jogczimük nem volt, miért ne juttatná a világ eszébe, hogy a Lusignanok már birták Örményországot?

A trónpretendensek III. Napoleon óta, kiváltkép a népjogok előharczosai. Ez a szerep hozzátartozik a népszerűség megszerzéséhez. E szerepben lépett fel Guy herceg is. Abban a helyzetbe vagyunk, hogy hű fordításban szóról szóra közölhetjük a jövő század egyik trónpretendensének legelső nyilvános szereplése dokumentumát. Aktualis érdekléssel mindenesetre bír és ezért lenyomatjuk az alábbiakban. Eddig az „Alkotmány.“ Mielőtt azonban magát a fölötte érdekes diplomacziái jegyzéket is közölnök, a mondott lap bevezetéséhez — a hely szűke miatt — jelen alkalommal a közlött két jegyzeten kívül, még csak e rövid négy megjegyzést fűzzük:

1. Örményország elfoglalása előbb az arabok, később a törökök által oly fegyvertény volt, melyet a Lusignan-család kénytelen volt hatszáz éven keresztül „nyugodtan“ elnézni, a túlnyomó világhatalommal szemben.

2. A „Jeruzsálemi király“ czímén a magyar királyok sem akarják elfoglalni Jeruzsálem városát.

3. Cyprus-sziget iránt akkor, midőn azt Anglia a töröktől átvette, a konstantinápolyi örmény érsek: herceg Luszián Choren Nár-Bey a trónkövetelő öcsese formaliter igényt támasztott ösei jogán és pert is indított az angol bíróság előtt a sziget iránt.

4. A Luszián-család királyi czimerét (mit az „Armenia“ is közölt) eddig is használta, örmény nemzeti rendjelét (a „Meluzina-rendet“) tényleg osztogatta Európában is s történeti jogairól le nem mondott.

Ezek után álljon itt a fontos diplomaciai jegyzék:

Hála az európai nagyhatalmak magas és nagylelkű intervenciójának: Görög- és Törökország közt minden ellentét elsimított. A civilizált Európa védszárnyai alatt a pacificatio keresztül van vive s az eddig egyetlen nyílt kérdés, a krétai ügy, szintén megoldás küszöbéhez jutott a krétaiak túlnyomó többségének jogos óhaja szerint. Tisztelet a nagy nemzeteknek, melyek akaratukat a mérlegbe vetették, hogy a nyugtalanság és zavar korszaka véget érjen s helyreálljon a rend és biztonság, mely épp oly szükséges a béke fentartására, mint a nagy és kis államok erkölcsi és anyagi gyarapodhatására. A midőn azonban az európai diplomácia e szerencsés eredményétől tettségemet nem tagadhatom meg, engedje meg Excellenciád, hogy fájdalomat, emlékeimet és reményeimet Törökország egy másik népe felé: Örményország derék és vitéz népére irányítsam, a melynek öseim oly sokáig és oly lojalisan szolgálatára voltak, a melynek körében töltöttem életem legnagyobb részét, a melynek van szentelve minden munkám és törekvésem és a melyhez vonz engem egyrészt a súlyos balsors, a mely érte, másrészt az a név, melyet viselek s a mely irányukban oly sok kötelességet ró reám.

A török uralom alatt Örményország többet szenvedett, mint Kréta és szenved ma is s az egész világ meg van rendülve az örmények folytonos lemészárolása miatt.

Távol áll tőlem, hogy felújítsam ama véres mészárlások emlékét, melyek alatt háromszázezer honfitársam: férfiak, nők és gyermekek vad állatokként üldöztek és

legyilkoltattak, a mikor az örmények lakhelyei oly szörnyettek színhelyei voltak, minöket a történelem addig nem ismert, s melyeknek visszhangja kétségkívül Excellenciádban is a borzalom felkiáltását kelti.

Épp oly kevéssé van szándékomban nyilvánosságra hozni ama jelentéseket és magántudósításokat, melyek Örményországból hozzám érkeztek és bizonyosságot tesznek a felől, hogy a szörnyűségek még mindig tartanak, hogy a fájdalmas sebek, melyek a mi drága Örményországunk testét borítják, behegedés helyett napról-napra újból fölszakíttatnak s hogy az a nép, mely egykor oly fenkölt gondolkodású és mindenki jogát oly nagyrabecsülő volt, a melynek tulajdonítja a bibliai legenda a mai humanitás eredetét, ez a nép nemsokára nem lesz egyéb az általa lakott országgal együtt, mint nagy temető.

A gyűlölet és ellenségeskedés érzelmei, melyek oly sok vérontást idéztek elő, legfőbbkép a törökök és örmények származása, nyelve és erkölcsi közt levő különbségben gyökereznek, a melyből következik a két nép jellemének összeegyeztethetlensége. Annyi vér folyt, hogy pacificálásra nincs remény; ellenben a kölcsönös gyűlölet élesedése és nagyobbodása várható s ennek következtében állandó, borzalmas, gyilkos küzdelem, mely átcsaphat az ország határain túl is; ez a mi — fájdalom — megczáfolhatatlan tényeken alapuló meggyőződésünk. Meg fogja-e a civilizált Európa engedni e szerencsétlenség további fenmaradását és kiterjeszkedését s nem hajlandó, miként Kretáért, a mérlegbe vetni kétségbevonhatlan tekintélyét, hogy elhárítsa ama okokat, melyek a törökök és örmények közt levő ellentétet fentartják?

Ha rendezett viszonyok állnának be, az örményeknek autonomiát és a szultán fenhatósága alatt oly törvényeket kell adni, melyek összhangzásban legyenek az örmények szokásaival, szellemével és érdekeivel. Ez a kérdés különben elvileg már meg lett oldva és pedig a berlini kongresszuson, hol a résztvevők, megindulva az örmények szenvedésein és kiküldöttjeiknek Krimiánnak és herczeg Lusznán érseknek¹⁾ a panaszain, magukra vállalták azt

¹⁾ Ez édes öcsese volt a trónkövetelőnek.

az ünnepélyes kötelezettséget, hogy Törökországot rábirják a reformok életbeléptetésére az örmény tartományokban.

Az örmények ekkor bizva a hatalmak emberbaráti érzésből eredő ígérétében és meggyőződve levén, hogy a császárok, királyok, fejedelmek és a szerződés 61. pontja szerint joggal bíró többi signatarius hatalmak kormányfőiről csupán diplomáciai úton is képesek lesznek a szükségesnek talált reformokat Törökországban végrehajtani: nyugodtan várták egy elviselhető kormányzat bekövetkeztét.

A berlini kongresszus után azonban oly sok kérdés merült fel, hogy Európa megfeledkezett az örményekről és a konstantinápolyi kormány, a kongresszus határozatainak teljes mellőzésével, folytatta az egész örmény nemzet elnyomását a legborzasztóbb módon.

A fanatizált muzulmán katonák a barbárság oly rafináltságával pusztítottak, hogy a legvadabb népeknek is példa gyanánt szolgálhatnak.

Rágondolva arra a háromszázezer férfi-, nő- és gyermekholttestre, mely az ottomán vadságnak áldozatul esett; látva a dolgok jelenlegi szörnyű helyzetét és szem előtt tartva, hogy drága Örményországunk szétdarabolva, vérrel fődve és kimondhatatlan nyomorban van; irtózatossá fájdalom és mély szomorúság fog el bennünket. Amaz indokolt félelem következtében, hogy érzékenységet találunk sérteni s ama folytonos reményben, hogy békés megoldás következik: érzelmeinket eddig elnyomtuk és eddigelé bizonyos tartózkodást kényszerítettünk magunkra. De tekintettel arra, hogy naponként fájdalommal látjuk, miként újulnak meg a kegyetlenkedések, az örmények helyzete rosszabbodik, életük, vagyonuk, becsületük folyton fenyegetve van, — nem akarjuk, hogy hallgatásunk félremagyaráztassék s miután minden oldalról sürgetnek minket, hogy szegény honfitársaink védelmét energikusabban vegyük kézbe: a jog és emberiség nevében tiltakozunk Excellenciád előtt a törökök által az örmények fölött és Örményországban gyakorolt kormányzat ellen és sürgetjük, hogy miként a kretai, úgy az örmény kérdésben is, a berlini szerződést aláírt nagyhatalmak tényleg in-

terveniáljanak a Portánál, hogy az oly régóta elnyomott örmények, miként az összes civilizált államokban, úgy saját hazájukban is igazságos törvények alatt élhessenek.

Szívünk mélyéből kiáltunk európai döntőbiróság után és azt hisszük, hogy Törökországnak is érdekében volna, ha az örmény kérdés rendezése végett az európai nagyhatalmak döntőbirósági intervenczióját igénybe venné.

Az egész világ türelmetlenül várja Excellenciád válaszát, mely egyetértőleg az ezen ügynél érdekelt többi nemzetével, véget kell hogy vessen a borzalmaknak ama században, melyben az uralkodók nevékhöz méltóan az Igazságot, Szabadságot és Testvériséget irták zászlóikra.

Fogadja Excellenciád . . . stb.

Guy de Lusignan

Örményország királyi hercege.

Két kép.

— Dzádurlán. —

I.

Hatalmas nép és tündöklő nevek,
Az ős-erőnek fényes tettei;
Szabad, önálló, szilárd jellemek,
Fenn lengő zászló, diszes, nemzeti.
Trón, korona, királyi paloták,
Csöpp vérig küzdő vitéz katonák.
És hős halál, vagy dicső győzelem,
Merész bátorság, semmi félelem,
Szép Örményország dicső hírneve,
Független hon, irigylett hatalom,
Nemzetnagyságnak büszke érzete. —
E fényképről a multat olvasom! . . .

II.

Lelánczolt nép és megvetett nevek,
A zsarnok kéznek véres nyomai,
Csüggedt szívekben fojtott érzetek,
Mebámult ősök korcs szülöttjei!
Széttépett zászló, eltűnt korona:
Nemzet, haza nyomorban sinylenek,
Hős hadseregnek sehol sincs nyoma,
Küzdő vitézek többé nincsenek.
Egykor szabad hon: most igát visel,
Fejlődés helyett mindenütt a rom.
A lánczokat nyugodtan türi el.
Ez árnyképről a jelent olvasom! . . .

Simay Gergely.

Örményország közélete az első Bagratidák idejében.¹⁾

IV.

Az örmények sem vonhatták ki magukat ama hossz-
zas küzdelmekből, melyekbe a chalcedoni zsi-
nat sodorta a keresztény világot. Bátran visszautasítottak
minden támadást s szilárdul ragaszkodtak az első három
zsinat tanaihoz. De az éles ellentétek, melyek Chalcedon-
ban keletkeztek s az évek hosszú sorára nyuló tusákban
még inkább megerősödtek, továbbra is fenmaradtak az
egyház életében. Nem csoda, hogy ennek folytán irodalmi
tekintetben is erős ellenszenv fejlődött ki az örményeknél
a görögök ellen. Az örmény egyházatyák többé nem a gö-
rög, hanem a syriai világból merítették a tudományos is-
mereteiket.

Ezen egyházatyák közül mint kitünő irót dicsérik
Zachariást (854—876), a ki hymnusokat irt s commentá-

¹⁾ H. Daghsaszjan, Gründung des Bagratidenreiches
durch Aschot Bagratuni. Berlin, 1893.

rokat az „Énekek éneké“-hez és a szentírás egyéb könyveihez ¹⁾. Ásod idejében élt Hámán, a jeles egyházi író is, a kit „keleti“ névvel ruháztak fel ²⁾. Bölcs Salamon mondásaihoz, Jób könyvéhez és néhány zsoltárhoz irt magyarázatokat, ³⁾ továbbá örmény nyelvtant és történetet. Egy syriai archidiaconus Nana, a kit Bogha örmény fejedelemmel együtt tömlöczbe vetett a khalifa, commentárt irt János evangéliumához. Ezt a commentárt Ásod ajándékolta a leányának, Mária szüniuhi fejedelemnének. Minthogy azonban gyöngé volt az örmény fordítás, a fejedelemmel elrendelte annak átdolgozását ⁴⁾.

Ebbe az időbe esik az irodalmi tevékenysége Kákig, atyának, a szent Átom-rend előljárójának, a ki archidiaconusával, Gergelyvel egyetemben több vértanú történetét gyűjtötte össze részint örmény, részint syriai forrásokból s megvetette evvel az örmény „Szentek életé“-nek, az Ájszmávurk-nak alapját. Ebben az időben élt János orvos is, a ki sok nyelvet ismert s megírta egyes szenteknek az életét, a többek közt Areopagita Dionysiosét, a kinek iratait, mint tudva van, a nicäai zsinat hívei fegyverül használták a chalcedoniaiak ellen.

Ennek a korszaknak örményeinél a keresztény élet és erkölcsök iránt oly lelkesedéssel, oly híhüséggel s igazi jámborsággal találkozunk, a melyet egyáltalán nem értek el a későbbi századok. A 906-ik évből okmányszerű bizonyíték maradt reánk, a mely eleven képét adja az akkori egyházi életnek. Ebben az évben fejezte be János, keleti Sziunikh metropolitája a tathevi székesegyház építését. Tizenegy évig folyt az építkezés s midőn a templom elkészült, a felszentelésére meghívta a metropolita az örménységet. Megjelent VI. János, Szempád király, vászpurágán-i Kákig országának püspökeivel, az albanok katolikosa, az összes örmény és albán fejedelmekkel.

„Ekkor a szent katolikosok s a többi püspökök hajnalban felvették az egyházi öltönyeiket s felmentek az ol-

¹⁾ Cshámcséán, Örményország története. II. 689.

²⁾ Ászoghik, Világtörténet. III. 145.

³⁾ Vártán, Világtörténet. 109. l.

⁴⁾ Girágosz, Örményország története. 44. l.

tárhoz¹⁾. És egyházi áldást adván s az oltárt Istentől megszentelt olajjal felkenvén, így kiáltottak fel: Isten áld meg! Isten szenteld meg! A mire az egész ünneplő gyülekezet oly erőteljesen kiáltotta az ámen-t, hogy azt lehetett volna hinni, az égnek felhőiből jön a mennydörgés. A föld megremegett s azt hiszem, égi hangok is megszólaltak, mert emberi szónak egymagában nem lehet ily ereje.“ Egész hélig tartott a nagy ünnepség; az új templomot Szempád király és a többi fejedelmek gazdagon megajándékozták²⁾.

Egyházi és kolostori építkezések tekintetében Ásod király messze mögötte maradt a többi fejedelmeknek. Dicsérik és csodálják, mint jámbor és bőkezű fejedelmet, de sehol nem történik említés arról, hogy nagyobb és díszesebb templomot vagy kolostort építtetett volna. Ez a körülmény azonban korán sem vet homályt az ő hősiesség alakjára. Csak az ő mély belátásáról tesz bizonyosságot és arról, hogy ismerte korának a szükségleteit, melyek azt parancsolták, hogy várak és erődök építését eléje helyezze a templomi és kolostori építkezéseknek.

Az egyház iránt nagy érdemeket szerzett ebben a tekintetben a synida Suphan Gergely, Ásod király unokája és ennek anyja, Mária. Ez a jámbor nő jelentékeny pénzüsszegekkel támogatta szeván-i szent Másdoczot, személyesen is elzarándokolt Szeván szigetére és ott két pompás templomot építtetett, a melyeknek egyikét Isten anyja, a másikat a tizenkét apostol emlékezetének szentelték.

Ásod király maga is meglátogatta egy ízben szent Másdoczot a szigeten s gazdagon megajándékozta a templomát, öneki pedig ajándéku adta azt a darabkát a Krisztus keresztjéből, a melyet Photius patriarchától kapott³⁾. Szeván szigetén iskolát is alapított szent Másdocz, a mely iskolának Katholikos János is egyik növendéke volt. Mária fejedelemné hatvanezer „dram“-ért megvásárolta szaraczén tulajdonosaitól Soghvag falut, a melyben korán elhunyt

¹⁾ Az örmény templomok oltárai magasabban emelkedtek a földszin fölé, mint más keresztény templomokban.

²⁾ Orbelián. Sziunik története. I. 43, 280.

³⁾ Orbelián István. Sziunikh története. I. 37. l.

férjének az emlékére gyönyörű templomot emeltetett s gazdag jövedelmekkel látott el. A fia, Suphan Gergely két templomot építtetett, az egyiket Koth városkában szüz Máriának tiszteletére, a másikat pedig Machenotzátz kolostor mellé, a melynek már a hetedik században nagy híre volt¹⁾. A testvére pedig Novatus falut ajándékozta meg templommal.

A tudományoknak legfőbb ápolóhelyei ebben a korszakban Szeván és Machenotzátz kolostorok valának. Nem kisebb hírnévnek örvendett a táthevi kolostor pompás székesegyházával. Ötszáz szerzetes lakott benne s az iskolájában bölcséletet, rajzolást és éneklést tanítottak.

Katholikos János történeti munkájában olvassuk,²⁾ hogy Ásodnak fia és utódja, Szémpád a byzanci birodalommal kereskedelmi szerződést kötött. A fényüzési czikkeket tényleg Görögországból hozták be az örmény kereskedők. Voltak azonban Örményország területén is olyan helyek, a melyekben a kereskedelem és ipar virágzott. T a m á s azt írja Tuin városáról, hogy népes, falakkal és tornyokkal körülvett, gazdag kereskedelmi központ volt „egy neme Babylon“-nak³⁾. Ghevond városáról pedig azt olvassuk, hogy fegyvereket gyártottak a falai között⁴⁾ s hogy az arabok, midőn ezt a várost elfoglalták, harminczötezer lakosát hurczolták fogságba⁵⁾. Tamás azt is feljegyezte, hogy a 893-ik esztendei rettentő földrengés alkalmával 75.000 ember pusztult el Tuin városában, a mely adat valóban nagyvárosi lakosságot feltételez⁶⁾. Tuin volt a Katholikosnak a székhelye is.

Ugy látszik, Tuin volt ebben a korszakban Örményországnak egyetlen népesebb városa. Voltak ugyan az or-

¹⁾ Ezeknek a helyeknek a fekvéséről l. Álisán Leont „Nagy-Örményország“-át. 79. lap. 147 §.

²⁾ Örményország története. 114, 143. l.

³⁾ Az Árdzruniak története. III. 259.

⁴⁾ Az arabok hadjárata. VIII. 169.

⁵⁾ Müller, der Islam im Morgenlande. I. 260.

⁶⁾ Egy XI-ik századbéli byzanci részletesen leírja Tuin fekvését. (Az egykorú feljegyzések megjelentek az orosz népoktatásügyi miniszterium lapjának 1881. juniusi füzetében.)

szágban más városok is, mint p. Ván, Mus, Bágáran (Ásot király székhelye), stb.; de mindezek lakosságának a száma jóval mögötte maradt a Tuinénak. Mindezekben a városokban csakúgy, mint a falukban, a lakosság teljesen össze volt vegyülve arab és török elemekkel. Már a Bagratidák királyságának a megalapítása előtt be volt ugyanis fejezve Örményországnak az arabok által való meghódítása.

— A befejező közlemény jövő füzetünkben. —

Dr. Molnár Antal.

Az örmény irodalom a Bagratidák korában ¹⁾.

Az arabok a IX. században megkezdték betöréseiket Perzsiába és Örményországba. Megsemmisítették a Szásszanidák dynastiáját, megvetették alapját egy arab uralomnak és kiterjesztették uralmukat Örményország minden részére, melyet tüzzel-vassal pusztítottak. A X. században erőhöz jutott örmények egyes központok köré csoportosultak, s bizonyos szátráp-családok Örményország egyes vidékein többé-kevésbbé független fejedelemségeket alapítottak, melyeknek: az Árdzruniaké Váspurágán tartományban, a Bagratidáké Ararát tartományban; az utóbbi királysággá fejlődött, melyet az arabok is elismertek. E körülmény anyagi és szellemi ujjászületésre nyújtott kedvező alkalmat. Örményország városai az ipar és kereskedelem középpontjaivá lettek. A művészeteket kedvteléssel kultiválták; a Bagratidák fővárosát, Ánit, számos palota és templom ékesítette, melyek az arab és görög művészeti stílusnak remekei. Ujabb irodalmi mozgalom indult meg; nagy számmal léptek fel történetírók, theologusok és költők. E kor egész irodalma magán hordja az arab stílus bélyegét; az írónál szóbőség, komplikált mondatkötés, ösz-

¹⁾ Archak Tchobanian. La littérature arménienne. Revue Encyclopedique. Paris, 1898.

szetett körmondatok, bizonyos törekvés a bizarrságra és raffináltságra, úgyszintén a külalak gépies összhangjának állandó előtérbe jutása észlelhetők.

A IX—XI. századra terjedő kor kiválóbb írói: Katholikosz János és Árdzruni Tamás történetírók, kik a Bágrrátidák és Árdzruniak uralma alatt lefolyt egykorú eseményeket irták le. Nárégi Ananias, a náregi klostrom főnöke Vánban, theologiai munkák szerzője. Khoszrov Ánczéváczi, ki az örmény liturgiához és a szent-miséhez irt kommentárokat; Náregi Gergely szerzetes imákat és vallásos költeményeket irt; Ászoghig István és Uchdánész történetírók, kik közül az előbbi nagy egyetemes történelmet, az utóbbi pedig örmény nemzeti történetet hagyott hátra. Meszrob pap megírta Világosító-Szt-Gergely családjának geneológiáját, ezenkívül ragyogó stylben örökölt meg az utókor számára egy történelmi legendát: a parthus Szent-Nerszesz életrajzát. Magistros Gergely tanult főúr, ki küzdelmes politikai életének minden idejét görög remekművek fordítására és költemények írására szentelte. Ariszdagesz Lászdivezdáczi, Jeremiás siralmainra emlékeztető krónikát hagyott hátra, melyben a szeldsukidák borzalmas invasióit beszéli el, kik feldúlták Örményországot és halálos csapást mértek a Bagratida-királyságra.

E csoport két főalakja: Magistros Gergely és Náregi Gergely. Az előbbi több görög és syrus művet ültetett át; a többi között Plato „Timé“-ját s „Phédon“-ját és Euklides „Geometria“-ját; mintegy száz levelet hagyott hátra, melyek mesterkélt bizarr irályban írvák; tárgyaikra nézve családiak, bölcselmiek, irodalmiak vagy egyháziak; néhány költeményt is irt, melyek egyike a keresztény vallást magasztalja; ezt egy Menutse nevű arab kérésére írta, ki tudott örményül és görögül s ki szerette a keresztényeket, de kelemetlennek találta az „Evangelium“ egyszerű irályát, holott a „korán“ oly ragyogó stylben van írva; Magistros költeménye, mely pompázó stilusban énekli meg a keresztény hitet s a Megváltó életét, oly bámulatra ragadta Manutsét, hogy nyomban sietett fölvenni a keresztény vallást.

Náregi Gergely egész életét klostromban töltötte. Egy tiszta mysticus művet hagyott hátra: vallásos költemények,

kommentár az énekek énekéről, dicsbeszédék a Szent-Szűzről, az apostolokról és egy imakönyv. Örményország keresztény költői közül ő a legeredetibb s a legerőteljesebb; s ha tárgyát a vallásos írók közös forrásából is meríti, erőteljes s gazdag, külalakja hiven tükrözi vissza egyéniségét s alakítja meg az örmény lyrika (lantos költészet) legtipikusabb jellegét. Gergelyt „Angyali tudor“ melléknévvel tisztelték meg, s ima-gyűjteményét az örmény nép csodálatos könyv gyanánt nagy tiszteletben tartotta. (Összes műveit egy vaskos kötetben adták ki 1840-ben a velenzei mechitháristák). Itt bemutatunk néhány szakaszt imáiból, melyek sajtószerű stílusoknál fogva érdekes mutatóként szolgálhatnak:

Mint a szél által ide s tova hanyott, veszélyes hullámú tengerben végtelen és gyötrelmes háborgás által erősen felzaklatott ember, vagy mint az, ki az őt elragadó vad folyam árjaiban úszik, ide-tova kapkodva ujjaival a tavaszi eső által megdagadt ragadozó folyamban, mely őt akarata ellenére siralmas mélységbe sodorja, a zavaros és fullasztó víz nyelése után halálos fájdalomnak kiteve a szagos, habzó és zavaros iszapban, megfulladva szétzúzatik a hullámok alatt: olyan vagyok én, nyomorult; szólnak hozzám és én nem értem, kiáltanak és nem hallom, szólitanak és nem ébredek, csengetnek és nem térek magamhoz, megsérültem és nem érzem . . .

Tekints tehát a veszélyek körére, melyek engem körülzárnak, Te, egyedül kegyes mindenekre nézve, vágd el éltető kereszted győzelmes karjával e halálos fonalakat, melyek mindenfelől körülvesznek, és gyógyítsd meg felzavart szívem eme égető lázát; távolítsd el tőlem a gonosz szellemek zaját, mely engem ostromol; oszlasd el a roszban megátalkodott lelkemnek eme kinzó és kétségbeejtő homályát; tereld el a bűnök eme erős és sűrű füstjét, mely reám nehezedik; szüntesd meg ocsmány szenvedélyeimet, melyek hemzsegnek romlottságomban . . .

Könyörülj rajtam, Uram, ama napon, melyen lélekzetem elhagyni akar, midőn szemeim szálnalmas tekintete a magasság felé zokog, és midőn látni fogom gondolatban a veszélyektől hemzsgő pálya kikerülhetetlen útját, midőn

szemeimet czellám mennyezetére emelem, ott látni fogom a kimenetel útját, a midőn én, nyomorult, haldokolva, elhalványodván arczvonásaim, reszkető ujjakkal, hörgő torokkal, nyögdécselő keblemmel, a sokszoros bizonytalanság szomorúságával betöltött lelkemmel lényem egész mélyébe elrejtett büneimen nyomorúságos hangon fogok sivánkozni . . .

Papp Gusztáv.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRÁFIÁJA

Irta: Szongott Kristóf.

(Hatodik folytatás.)

E) SZAKASZ.

A beköltözés és a két Apaffi.

Jelige: „Szeretem az örmény nemzetet, mert szívvel, lélekkel magyar; rajong e földért és szereti e hazát; minden nemzetiségek közt az egyedüli, mely él velünk s halna értünk; szorgalmas, takarékos, vállalkozó, vendégszerető nép, — pártfogója irodalmunknak, művészetünknek, bátor katona; szabadságharcunk történetében ott állanak Kiss Ernő, Czetz János, Gorove Antal, Hankovich György és még hányan; — az 1848—1849-iki erdélyi hadjáratban minden nemzetiségből került ellenünk kém, örmény egy sem. Birunk közülök államférfiakat, magas hivatalnokokat, jeles írókat, nyelvünk az ők nyelve, szokásaik a mi szokásaink, — nem tekintenek Erzerum felé, s a földön kívül nincsen számukra hely . . . Soha sem fogom feledni azt a fogadtatást, melyben 1848 elején Szamosújvárt részesültünk.“

Gróf Teleki Sándor.

Az ó-világ majdnem minden részében találkozunk Háik utódaival! . . . És ha forgatjuk ezen szép multtal bíró, régi nemzet nem megvetendő történelmének lapjait, azon meggyőződésre jutunk, hogy a vallásos Tiri-

dátes fiai kezébe nem a világpolgár ajkairól gyakran elreppenő elv: „Ubi bene, ibi patria“ adott vándorbotot, — hanem azon páratlan üldözés, melyet a keresztény vallás miatt a vad törököktől, nyers erkölcsű arabok-, kegyetlen perzsák- és istentelen tatároktól szenvedett az első keresztény nemzet: az örmény, mely — miután a keserűség pohara csordultig megtelt — habár fájó szívvel, inkább megvált az „Árá“¹⁾ vérével öntözött híres hazai földtől, mint azon legszebb országtól, melyet a szelid Jézus drága vérével szerzett minden nemzet számára . . .

A kiköltözött hazátlanok sok helyütt szives fogadtásban részesültek; ellenben a Moldova-Oláhországban letelepedett és kiállhatatlan szenvedésekkel sujtoló őseink szomorú ajkai gyakran hangoztatták a költő ezen panaszos szavait: „Idegen föld, idegen szív.“ Eleink az új hazában a remélt békés, csendes napok helyett új üldözéssel találkoztak; mert valamint a fejedelem, úgy a nép előtt is nyelvök, szertartásuk, szokásaik és más intézményeik miatt nemcsak a folytonos üldözés tárgyai voltak, hanem azok még büntetéssel és kinzással is törekedtek őket szokásaiktól megfosztani és reájok görög szertartást erőszakolni.

De apáink ezen alkalommal is szivesebben váltak meg javaiktól, mint szertartásuktól; azért 1672-ben I. Apaffi Mihály fejedelem alatt, kinek jóakarátát már ismerték és a ki őket nem egy ízben hitta be országába, — bejöttek Erdélybe²⁾. A bölcs fejedelem, ki korán átlátta azt, hogy a „szorgalmas“ örményekben országának, a török pusztítás következtében úgysis nagyon meggyérült lakossága nemcsak hasznos, de sőt szükséges elemet nyert, eleink beköltözése után nemsokára (1680. okt. 26.) a következő pártfogoló iratot adta ki: „Michael Apaffi Dei Gratia Princeps Tran-

¹⁾ Mons Ararad derivatur ex „Ájr“, quod armenice significat virum et „árád“ quod significat maculam, hoc est: Viri sanguine maculatus mons, eade causa, quod rex Armenorum Árá in radicibus hujus montis victus, occisus sit per hostes. (Aspice Joachimum Schröder: Thesaurus linguae armenicae, pag. 55.)

²⁾ L. „Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz írásban és képekben“ című munkám 1. fejezetét, mely „A beköltözés történetéhez“ címet visel. (2—7 lap).

sylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus etc, Becsületes hiveinknek azért való instantiájokat kegyelmesen tekintvén Thorda Vármegyében Petele nevű Falunkban szállást tartó kereskedő Örményeknek részéről kegyelmesen annualtunk arra, hogy Birodalmunkban mindenütt, minden városokban, falúkbán és akármely helyeken is minden sokadalmakban és vásárokon szabados kereskedésök lehessen, magok mesterségekkel készített bőrnemű és egyébféle árú marhájokkal minden megbántodások nélkül kereskedhessenek, úgy mind azon által, hogy annualim száz kordoványokat tartozzanak Számunkra készíteni Görgényi Udvarbiránk adván Szkompiát („Szkumpia“ növényi festék; Olaszországból hozatták a timárok, de a Balaton mejékén is [mellékén is] bőven találhatik. Technologia, Gergelyffi András, Pozsonyban, 1809. Sz. K.) hozzája, az mint hogy annualunk is praesentium per vigorem. Minek okaért felül megírt minden Rendbéli Hiveinknek kegyesen és igen serio parancsoljuk a felyebb megírt Örményekhez ennyiben való Kegyelmességiünket így értvén engedjenek mindenütt birodalmunkban és minden helyeken szabados kereskedést nekik és abban őket személyekben és javakban megháborítani vagy károsítani semmi színek alatt ne merészeljék... Datum in civitate nostra Alba-Julia die vigesima sexta mensis Octobris, Anno Millesimo Sexcentesimo Octogesimo quarto.

M. Apaffi m. p.”

I. Apaffi Mihály.

II. Apaffi Mihály sem felejtkezett meg országának békeséges új lakóiról, kik atyja idejében, leginkább a pangásban volt kereskedelem előmozdítása tekintetéből, nyertek Erdélyben „lakosságot“ (szabadalom, jogozat, melynél fogva valaki bizonyos helyen lakhatik). És ő is megajándékozta őket különböző szabadalmakkal; ugyan is 1699-ben adott kiváltságlevelében a többek között ezeket mondja: „Armeni proprio ubique a se electo parerent Judici, cavitque ne Armeni sive ab ipso Principe, sive ab ejusdem Officialibus quacunq[ue] demum ex causa vel praetextu servituti subjicerentur, sed plena iisdem esset per totum regnum mercimoniorum libertas“ . . .

* * *

Mielőtt átmennék a következő szakaszra, mely munkámnak tulajdonképen főtárgyát képezi, megjegyzem, hogy e vidék Faunájáról, Florájáról és ásvány-földtani viszonyairól nem szükséges szólanom, mivel e terület ásványföldtani viszonyai azonosak a megye ásvány-földtani viszonyaival. Vidékünk Faunájának különböző félésegeit szakavatott tollal már megírta dr. Mártonfi Lajos. — teljes Floráját pedig 1899 elején adták közre egy 31 oldalra terjedő csinos füzetben Kovrig Simon városi alorvos és Ornstein József nyugalmazott cs. és kir. őrnagy. A két legalkalmasabb egyén által kiadott füzet, melynek czime a következő: „Index Florae Szamosujváriensis“ — 80 nemről (család familia) és 572 fajról (plantarum nomina et synonyma) szól.

II. Apaffi Mihály.

F) SZAKASZ.

Szamosújvár város történelme megalakulásától napjainkig.

„Mutuus civium amor est pulcherrimum civitatis fundamentum.“ (A városnak legbiztosabb alapja a polgárok kölcsönös szeretete. Egy városi pecsét körirata.)

I. Czikkely.

I. Lipót kora.

(1691—1705.)

1. Fejezet. A város alapítása.

Az Erdélyben szétszórta élő örmények egy helyen akarnak letelepedni; azért kéri a királyt, hogy adja nekik haszonbérbe a „szamosújvári“ — és ha ez lehetetlen — a „görgény-szt-imrei“ uradalmat. Erre I. Lipót a következő rendeletet küldötte Apor István grófhhoz, Erdély kincstárnokához:

Benigne resolvimus ad demissam Armenae per Regnum hoc Nostrum Transylvaniae, dispersae Nationis Instantiam, pro certo determinatoque subsecuturae subsistentiae, vel Habitationis inibi loco, ex Bonis Nostris ibidem Fiscalibus, à modernis Arendatoriis Anno proximo sequenti, vicissim ad Fiscii manus resolvendis, signanter Dominium seu Territorium Samos-Ujvár seu Georgen-Szent-Imre, cum omnibus suis appertinentiis, pro certo quodam Arendae quot annis abinde pendendae quanto, Confirmatis quoque Gubernii Nostri Regni Transylvanici Praerogativis Nationi huic, antecedenter in eo, quatenus videlicet eadem, mediante libera ac artificiosa sua Oeconomia vivere, seseque conservare possit, indultis elocandum esse. Quapropter Fidelitati tuae per Praesentes Clementer committimus et Demandamus, ut cum dicta Natione Armena, ratione praetactorum unius aut alterius Territorium cum suis attinentiis Pensionisque annualis desuper in futurum exactae praesandae, de condigno convenire, prout et id ipsum etiam ad ratificandum, quam humillime Nobis prescribere, ac eo tum illud Territorium Praerepetitae Nationi Armenae, debito tempore et ordine realiter

assignare velit, in Eoque satisfiet clementissime Voluntati Nostrae. Vienna Die Vigesima mensis augusti Anno 1696. Leopoldus. Kivül a cím: Domino Comiti Stephano Apor Transylvaniae Thesaurario.

Ezen rendelet világos szavai szerint tehát már 1696-ban veszik haszonbérbe az örmények a szamosújvári uradalmat, kik közül többen itt „biztos és meghatározott lakozást“ (certa determinataque subsistentia, vel Habitatio) találnak és megerősített kiváltságaik értelmében szabadon gyakorolják „mesterséges gazdálkodásukat.“

A király 1700-ban az örményeket — addig is, míg részükre külön szabadságlevelet adhatna — avval a diplomával ajándékozza meg, mit a Vinczre telepített bulgároknak adott. Ezen diplomában, mely 1700. május 15. kelettel van ellátva, ezeket olvassuk... „De ha saját pénzeikkel városhelyet és réteket akarnának vásárolni: ezt joggal (engedelemmel, szabadon) megtehetik.“ (Si autem agros et prata propriis pecuniis comparare voluerint, id ipsis licite erit. 3 pont). — „A katonatartásra és az előfogatok adására nem köteleztetnek“ (5. pont). — „Árúkkal, eladó portékáikkal nemesak Erdélyben, hanem más örökös tartományainkban is szabadon folytathatnak kereskedést.“ (Licet ibi iisdem libere cum omnibus mercimoniis non tantum per Transilvaniam, sed et alias nostras haereditarias provincias exercere. 6 pont). — Mivel az akkor fennállott törvények értelmében — a nem-nemesek¹⁾ (nicht adelig, unadelig) földbirtokot, szántóföldet örök áron nem vehettek (ezen intézkedés hatályát a mindent egyenlősítő 1848-iki törvények szüntették meg!) a 3. pontban előforduló „ager“ szót „városhely“-lyel fordítom. (L. Márton József, Lexicon, 151. lap: ager: város határa, birtoka; a város környéke vagy vidéke; faluhely).

Alig kapták kezeikhez az örmények ezt a Lipótféle szabadságlevelet, közülök azok, kik — mint haszonbérlok

¹⁾ A beköltözött örmények elődei az ősi hazában mind a legelőkelőbb családok sarjadékai voltak (Thákvor, Sáhín, Kok...): uradalmakkal, nagy méltóságokkal bírtak. Közülök többen a külföldön is újabb nemességeket nyertek; de ezen nemességek e hazában érvényteleneknek tekintettek.

— már a szamosújvári uradalomban laktak és még néhány külső („külső“ alatt azokat értem, kik nem a szamosújvári uradalmat tartották haszonbérben) 25.000 forinton megveszik a kincstártól a „szamosújvári dominium“ azon üres kis részét, mely a Martinuzzi-vártól délre terült el... és rögtön hozzákezdték a város alapításához. Gondos apáink tehát Szamosújvár város alapját 1700-ban rakták le.

Világlátott őseink szép, kellemes fekvésű, minden oldalról hegyektől védett, magas völgyet — mely a Szamos jobbpartján nyulik el — választottak új városuk számára; de borsos árt is adtak érte. És csodálatos, hogy míg az a sokféle nemzetiség, melyek koronként telepedtek le ebbe az országba: németek, szászok, besenyők, kúnok, svábok, szerbek... mindnyájan ingyen¹⁾ kaptak földet, az örmények kénytelenek voltak jó drágán megvenni azokat a talpalattnyi helyeket, melyeken városaikat építették.

2. Fejezet. Ki vetette meg a városnak alapját?

Hírnevés püspökünk: Verzer eskul, nemcsak akkor volt jelen, „mikor kimérték Gérla²⁾ város telkeit“ (հրաբոս գիւղընտրելու քաղաքին տեղընտրելու ժամանակ: jérphor êz Gérláin khághkhin dégk-ránkhê czevilin. L. „Örmény prot.“ I. köt. 11. lap.), hanem előrelátó gondos szeme örömtelten nézte azt a meg-ható jelenetet is, midőn a szorgos munkások a város alapját rakták le. „Tartsátok meg Istennek törvényeit, — így szólott kedvelt hiveihez — adjátok meg a királynak, a mi a királyé és szeressétek egymást; mert „a polgárok kölcsönös szeretete fogja képezni e városnak legbiztosabb alapját.“ Ha a szeretet az alap, akkor a város áll, míg a hon fennáll.“

¹⁾ „A bécsi kormány — a török kiűzetése után — a lakatlan vidékekre, nagyszámú német és szerb gyarmatost telepített, kiknek öt évi adómentességet, marhát, vetőmagot és ingyen telket ígért.“ Mangold Lajos, A magyarok története, 108. lap.

²⁾ Az elpusztult falú nevérol az új várost is („Örményváros“ = Armenopolis) még sok ideig Gerlá-nak nevezték. Az örmény és román még mai napság is Szamosújvár városát Gerlá-nak mondja. (L. e munka 65—66 lapját).

Egyszerre épült minden utcája; a „Felső-Vizútcza“ a Deák Simonféle sikátorig terjedt. A „Belső-Mezőútcza“ sem volt olyan hosszú, mint most. Alig épült fel a város már is megválasztotta biráját, tanácsát és komunitását. Papja volt elég. A papokat és kántorokat magukkal hozták. Külföldön városokban lakott ez a művelt, gazdag nép-elem; azért ujonnan épült városukat úgy rendezték be, hogy minden szükséglet ki legyen elégítve. Templomot építettek, iskolát állítottak. A templom kis-szerű volt, az utczasorokat sem díszítették fényes paloták, pedig volt mivel építeni; mert valamint templomukat, úgy lakásaikat is egyelőre ideigleneseknek tekintették. Ugyanis ekkor még nem voltak bizonyosak abban, hogy itt maradnak-e állandóan, vagy kénytelenek lesznek visszaköltözni. Boltokat és mészárszéket nyitottak; malma volt az uradalomnak. Katholikus mesteremberek telepedtek le közibénk. Nem éltek készből, hanem azonnal munkához láttak. A kereskedők bejárták az egész országot; némelyek még a külföldi piacokat is meglátogatták. (Német- és Olaszország; Török-, Lengyel-, Moldova-Oláhország).

A város be volt kerítve; három kapún át lehetett a városba jutni. „Adtam a strázsáknak (öröknek) — mondja az 1719-ről vezetett jegyzőkönyv — kik a kapúknál vannak“ (dèvi észtrázsnerun, or portánun mod in...). Ismét tovább: „Fogadott a város a három kapúhoz három strázsát, egynek-egynek adjunk 60 magyar frtot, hogy éjjelnappal strázsák legyenek, (strázsáljanak, örködjenek, vigyázzanak) a kapuknál.“ (Várczhéczh khághákhê irjék észtrázs irék portáin mod; megin dánkvh véteczun mádsri or kiséré u czhorégé észtrázs éllán portánun mod. „Örmény prot.“ I. köt. 1719. év).

3. *Fejezet. A terület (territorium), melyen a város épült.*

A szamosújvári uradalomból kiszakított terület telkekre osztatott; minden család a saját telkén házat épített, mely ház után — mivel a megvett terület vétel-ára nem volt kifizetve — díjt (taxát) fizetett a kincstárnak. Azonban Mária Terézia idejében a város kifizette a vétel-árt (25.000 frt); de egyúttal a polgárság között kiosztott egész- (10⁰=

20 méter széles) és féltelkek (5⁰=10 méter széles) árát is meghatározta. Azon családok, melyek háztelkeik árát kifizették, taksát többé nem fizettek; ellenben azon családok, melyek háztelkeik árával adósok maradtak, a városnak évenként taksát fizettek. A város ezen taksák felszedésével minden utczában egy-egy egyént (taxae collector) bizott meg, kik az évi taksát összegyűjtötték. De mivel néhányan nem siettek telkeik vétel-árának kifizetésével, a taksa-gyűjtők intézménye fennállott 1848-ig. Ekkor a város ezen hátralékosoknak elengedte tartozásaikat és a számadás bevételi részéből a „taksákból begyülemző összeget“ egyszerűen törölte. — Annak bebizonyítására, hogy a város csakugyan kifizette a telkek árát, álljon itt egy felterjesztés, mit a város 1818 márcz. 7-én intézett a főkormányshékhez:

„E folyamatban levő 1818 esztendő ján. 19-én 990 szám alatt kelt kegyelmes rendelésére a felséges kir. Főkormányzó Tanácsnak¹⁾, a melyben megparancsolni méltóztatott, hogy az idevaló házaknak taxáját valamint e folyó, úgy a következő esztendőkre is minden lakosokra igazságosan felróvatni el ne mulasztjuk, — alázatosan jelentjük: hogy minden bizonynyal a tartománybeli mélt. Főszámvevő Hivatal, midőn ezen tárgyban magas jelentését megtette, a néhai boldog emlékezetű császárné és felséges fejedelem-asszonyunk Mária Theresiától 1758 esztendő apr. 17-én nyert privilegialis levelünk 6-dik pontja tenorát (melyet alázatosan ide rekesztünk) nem tudta, melyből tehát a fels. kir. Főigazgató Tanács magát által-látván és tökéletesen meg lévén győződve abban, hogy ezen városi közönség 25000 — huszonötezer — Rh. frtok kifizetése mellett, az eddig fizetett fundusok taksáját redimálta és megváltotta s annál fogva annak további praestatiojától örökké mentté tétetett legyen. Ehhez képest jelentjük a fels. kir. Guberniumnak alázatosan, hogy mi az említett kir. adomány-leveléhez tartván magunkat, a „tributaria tabellá“-ban a civilis fundusok taksáját sem a folyó, sem a következő esztendőkre nem inferáltathatjuk. Qui reliquo aeterna veneratione manemus.“ (Vár. lev. 1818. év „Liber expeditionum“ 380 sz.)

¹⁾ Abban az időben a „Gubernium“ magyar neve Főkormányzó Tanács, később Főkormányshék.

II. Cikkely.

II. Rákóczi Ferencz.

(1703—1711.)

II. Rákóczi Ferencz.

Az örmények a Rákóczi-féle felkelésben részt nem vettek; de nem azért, mivel láttak ők a külföldön elég felkelést és kimondhatatlan sokat pusztított közöttük az ott dühöngött forradalom, hanem mert „katonai védelem alatt voltak.“ Erdély főhadparancsnoka: Lobkovicz herczeg még 1740. febr. 10-én is Nagy-Szebenből ezeket írja tanácsunknak: „Constat Dominationibus Vestris nationem Armenam in Transilvania existentem sub protectione militari esse“ . . . És mégis egyes örmények a felkelés tartama alatt jelentékeny anyagi károkat szenvednek. Ime egy eset: Sil Mánug és Thákvor szamosújvári társas kereskedők nyereségre dohányt is vesznek. Thákvor felrak a dohányból egy szekerre és Nagy-Bányára megy. „Ne menj oda, mert kárt vallasz“ mondá társa; mégis elment. Nagy-Bányán megtudja, hogy ott vannak a kuruczok¹⁾; azért a dohányt a (minoritarendű) „páterek“ pinczéjébe teszi le: „Mert akkor a kuruczok ideje volt és a kuruczok mindent feldultak“ (ájn zsámánág kuruczun adén eghile u kuruczner izsov vár u vér árilin). Hiába figyelmeztették Thákvort a szerzetesatyák, mondván: „Jer és vidd el, mert a kuruczok elviszik dohányodat.“ Még az idevaló Gajzágó Mánugnak, ki akkortájt szintén Nagy-Bányán volt, szavára sem hallgatott, ki így szólott Tkákvorhoz: „Vedd el és ne hagyd ott veszni“ (ár u mi thoghu or gorszévi). Ott hagyta — elvitték. Ezért társa Sil Mánug a szamosújvári törvényszék előtt panaszt is emelt ellene. (L. „Örmény prot.“ I. köt. 149 lap).

Ebből az időből való a következő örmény közmondás is: „Rákóczi Erdélyt veszttette el“ (Rákóczin ez Árdealé

¹⁾ A „német“ ellen felkelő, támadó magyar vitéz; khurudz a török nyelvben annyi mint felkelő, insurgens. Labancz == császárpárti, a kuruczok ellensége.

gorszuczihile). Ezen közmondásnak, mely még mai nap is él a nép ajkán, jelentése következő: „Csekélység a te károd ahhoz képest, mit Rákóczi szenvedett.“

III. Czikkely.

I. József kora.

(1705—1711).

I. József.

Különös jelenség az, hogy a fejedelmek mindnyájan nemcsak nagyrabecsülik az örményeket, hanem szabadságlevelek és kiváltságok adományozása által arra is törekednek, hogy állandóan itt maradjanak; az ország pedig nem bánná, ha visszamenének. A fejedelmek így szólítanak: „A mi kedvelt örményeink“; a lakosság pedig „hideg szemmel“ nézi a mostoha „jövevények“-et.¹⁾ Egyes nemzetiségek irigylük boldogulásunkat, élelmességünket, eszélyességünket, életrevalóságunkat és a helyett, hogy versenyeznének velünk — holott e nemes versenyből az országra hárult volna haszon, — indokolatlanul üldözőbe vettek. Pedig nem kértünk „kenyeret“ senkitől, és nem vettük ki a „kenyeret“ senkinek sem a kezéből. . . .

Minden fejedelem tett többet vagy kevesebbet e város érdekében. És ha ezen hat évre terjedő korszak eseményeiből itt mit se jegyzek fel, ebből a körülményből nem az következik, mintha I. József előtt nem lettek volna „kedvesek“ a szamosújvári örmények. E fejedelem tettei közül avval, a mit érettünk cselekedett, a szíves olvasó ezen szakasz (VI) után ott fog találkozni, hol minden önálló anyagot külön fejezetben tárgyalok . . .

¹⁾ „Cshin náji mér vèrá dákh ácskov“ : nem néznek mi reánk meleg szemmel.

Kisebb közlemények.

Az új magyar kormány elnöke: Széll Kálmán, nagy-érdekű program-beszédét, ezen épp oly örvendetes, mint ünnepélyesen hangzó ígérettel fejezte be: — Én úgy fogok kormányozni, minden intézményt úgy fogok igyekezni vezetni és a törvényeket úgy fogom végrehajtani, — a mint egy kormány sem tehet és cselekedhetik másképp, — hogy minden nemzetiségi különbség, minden vallásfelekezeti különbség és minden osztálykülönbség nélkül egyenlő mértékkel mérjünk mindenkinek! — (Élénk helyeslés és éljenzés). A mi ebben az én vezérszavam, az igen egyszerű és minden kormánynak vezérszava, — törvény, jog és igazság! (Hosszantartó lelkes éljenzés és taps.)

Az új belügyminiszter, Széll Kálmán miniszterelnök márcz. 4-én vette át a belügyminiszterium vezetését, melynek tárczáját magára vállalta. A tisztviselőkar nevében Jakabffy Imre államtitkár üdvözölte az új belügyminisztert, ki államférfiúi bölcseségtől ihletett, eszméktől és elvektől valóban dűsgazdag remek beszéddel válaszolt, kérve a tisztikar hazafias, odaadó támogatását, melyet az államtitkár üdvözlő beszédében már előre megígért...

A kultuszminiszter jelentése. A képviselőház közoktatásügyi bizottsága Molnár Antal elnöklésével márcz. 5-én ülést tartott. Elnök az ülést megnyitván, a bizottság örömeinek adott kifejezést a fölött, hogy az új kormány közoktatásügyi minisztereül azt a férfit üdvözölheti, ki ezt a tárczát eddig is annyi sikerrel vezette. Dr. Wlassics Gyula melegen köszöni a szives megemlékezést és kéri a bizottságot: részesítse őt az eddig tapasztalt támogatásban. Ezután tárgyalás alá vette a bizottság a közoktatás állapotáról szóló huszonhetedik jelentést. A bizottság beható tanácskozás után elhatározta, hogy a miniszteri jelentést tudomásul veszi...

Farsang a nagybőjtben. Országszerte viszhangozzák a lapok a nagybőjti időszakba benyúló zajosabbnál zajosabb táncmulatások tudósításait, főleg a nagyobb városok társaságaiból. Azért jó lenne azoknak is, a kiknek a farsangi időszak sohasem elég hosszú, megemlékezni a nagy magyar királynő: Mária Terézia válaszáról, a mit a párisi királyi udvar pompás időtöltései s élvezeteiről, a szerencsétlen véget ért Mária Antoinette által küldött tudósításokra válaszolt: — „Nem azért vagyunk e földön, hogy mulassunk, hanem hogy megnyerjük az Eget!”

A szabadság ideálja. A török birodalom fővárosában — mondja az „Egyetértés” — nagyon rossz csillagok járnak a keresztények fölött. Az örömeinek üldözése valóságos maniává fejlődött. Száz meg száz titkos rendőr lesi folyton az utcák népét, hogy

felfedezzen valamerre egy kis parázs összeesküvést. Ha két jámbor keresztény találkozik, kezét fog és az egyik nemzetközi szokás szerint kérdezősködik a másiknak egészségi állapota felől, akkor ne merje a kérdezőt azt a feleletet adni, hogy bizony rosszul foly a dolga. Mert akkor a detektív rögtön fülön csipi, viszi Enwer bey perai rendőrkapitány elé, a ki rövid úton elítéli 26 arany piaszter pénzbüntetésre. Azonkívül tart neki egy korholó beszédet a magasabb államrendészet nevében, a miért a népesség nyugalmat meg akarta zavarni. Ha pedig a főlháborodott keresztény ember ezek után nyilvános helyeken elpanaszolja valakinek a jogtalan zaklatást, akkor legközelebb lázítás miatt börtönbe hurezolja.

Irodalom és művészet.

Leó pápa, mint költő. — Ő Szentsége — mint tudjuk — előszeretettel foglalkozik olykor a költészettel is, igen melegen átérzett költemények születvén meg ihletett lantján. Legutóbb egy szerencsésen kiállott, fájdalmas orvosi műtét után is lantjához fordult; s megírt egy új költeményt XII. Kelemen pápának, az övéhez hasonló betegségről. Régebben megénekelte saját ifjúságának letűnt édes emlékeit, e cím alatt: „De juventute sua.“ — Igen szépen végződnek önéletírásának (autobiographia) hangulatteljes emlékezései; melyek szintén remek latin nyelven vannak írva. Az emberekről, s az önmagát ért kitüntetésekről szólva, így kiált föl:*)

Oh, de mit is gondolsz a világ hiú tiszteletével?

Csak az erény egyedül teszi boldoggá a halandót.

Hallga' ez egyre csupán, mikor életed őszbe borul már,

Biztos útát nyit majd neked ez a szent seregekhez,

Míglen örök békébe temetve találsz nyugalomra, —

És befogad kebelébe a mennyek' szent birodalma;

— Vajh' könyörölve segítene végperczemben az Isten,

— Oh, boldog Szent-Szűz, légy majd mellettem imáddal!

A pápa Ő Szentségéről szólván, nem mellőzhetjük el, ide jeyezni két lángelméjű protestáns férfúnak, — egy németnek és egy angolnak — a római pápákról tett ünnepléyes nyilatkozatait. Egyike ezeknek (Herder), arról elmélkedvén, hogy a középkori népvándorlások iszonyatos dúlásai és zürzavara után Európát csak a pápaság volt képes, a civilizációt előbbre vivő s a későbbi nagy haladás előfeltételeit megteremtő nagy keresztény családdá fűzni, s mintegy keresztény nemzetszövetséggé alakítani, — ily lelkesült nyilatkozatra fakad: — „A pápaság nélkül Európa vad sivataggá sülyedt volna!“ ... A másik protestáns író, (az angol Macaulay), lényegben ugyanazt vallja, a mit a katolikusok hisznek és vallanak Szent-Péter utódairól. A katolikus hit ugyanis az idők végezetéig fenmaradandó, s megdönthetlen

*) „Magyar Szalon“ fordítása.

isteni intézménynek tekinti a pápaságot. És ime halljuk, hogy mit mond a nagytekintélyű angol történetudós, Macaulay ugyanezen kérdésről: A Pápaság — úgymond ő, — mely a legősibb dinásztikiakat és birodalmakat keletkezni és meghalni látta, önmaga sértetlenül fenmaradott, — és virágozni fog hatalmasan akkor is, midőn valamely új-zeelandi utazó a Themse letört hídoszlopáról fogja lerajzolni a londoni Szent-Pál-templom romjait!

Örmény mese Napoleonról. A „Magyarország“ egy legenda-szerű örmény mesét közöl, Bonaparteről, ismeretlen forrás alapján. Az elbeszélés szerint I. Napoleon már egész Európát meghódította, midőn elindult Oroszország ellen, hétszáz ezer emberrel. A csár nagyon megrémült, de zavarából senki sem volt képes őt kisegíteni. Ekkor a csár egy örmény generalisra gondolt, a kit ő korábban Szibériába száműzött. Ez a tábornok azt tanácsolta a czárnak, hogy égesse el az összes orosz városokat; a mit a csár meg is rendelt. — Mikor aztán Napoleon odaért, így szólott: „Ezt az orosz parasztok nem gondolhatták ki. Itt örmény ész játszott közre!“ — A csár ezen sikerült jó tanácsért az örmény tábornokot meg akarta jutalmazni; a ki azonban minden jutalmat elhárított és visszatért szibériai fogságába!

Közgazdasági élet.

Gyümölcs-kertészet. A kolozsvári „Ellenzék“ az erdélyi hazarész több gyümölcskertészeti berendezésének ismertetése közben említést tesz arról is, hogy Voith Gergely szolnok-doboka-megyei nagybirtokosnak szintén műkertész által kezelt háromrendbeli gyümölcsös kertje van Kaczkó községben, — s azonkívül még 4—5 holdnyi gyönyörű díszkertje is; melyeken kívül idejegyezzük még az idézett ismertetésből azt, hogy Betegh Gerő szintén foglalkozik jelentékeny gyümölcs- és díszfatenyészéssel Sósmező községében. — Habár forrásunk nem is említi, mi nem hagyhatjuk el helybeli elismert gyümölcs-kertészünk: Papp Tivadar szamosújvári lelkésznek városunk határán szakértelemmel ápolt pomológiai kertjét is e helyen megemlíteni, — valamint a földművelésügyi miniszternek azon legújabb intézkedését: hogy tekintettel arra, miszerint a londoni és liverpooli piacokon az alma és dió ára (a minőségre való tekintet nélkül) nagyon fölemelkedett, a magyar gyümölcskivitelnek Angliában piacot keres.

A Besztercze-Borgó-beszterczi vasút. A szamosvölgyi vasút hálózata — mondja az „Ellenzék“ — egy újabb vasúttal gazdagodott. Nov. 16-án nyílt meg a Beszterczéről kiágazó Besztercze-Borgó-beszterczi vasút, mely Aldorf, Jaad, Orosz-Borgó, Felső-

és Közép-Borgó, valamint Porgó-Prund községek érintésével Borgó-Besztercezig, tehát majdnem a bukovinai határig terjed és olyan helyen állapodik meg, mely a beszterce-naszodi faiparrészvénytársaságnak fatelepét és fűrészgyárát képezi. Pompás ötlete volt Maletér Zoltán vasúti igazgatónak e vonal kiépítése; mert egy gazdag erdővidéket hozott szorosabb kapcsolatba az anyaországgal, s ha sikerül — a mit tervez — hogy e vonalat tovább kiépítve, Bukovinával hozza összeköttetésbe, akkor a vasúti politika terén is nagy érdemeket szerez magának.

Mi ujság az örmény világban?

Nubár pasa, Egyptom volt miniszterelnöke, Párisban meghalt. Ezen kiváló örmény arczképét és életrajzát már közölte folyóiratunk. Nubárban a szegények igazi atyjukat veszítették el. Miniszterelnöki fizetését elosztotta 365 részre... és mindennap kiosztotta az azon napra esedékes részletet — a szegények között. Naponként addig nem ment haza, míg kiosztanivaló pénze el nem fogyott. Ő magát saját rengeteg vagyonából tartotta fenn. Halálának híre mély részvétet keltett az örménység körében. Lelkéért engesztelő miseáldozatot Konstantinápolyban Örmánián patriarkha mutatott be febr. 5-én az ég Urának. Ott volt a görög patriarkhatus képviselője is, ki mise után patriarkhája nevében francia nyelven a görögök részvételének adott kifejezést: „Patriarkhámk mindig részt vesz az örmények örömeiben úgy, mint szomorúságában is.“

Éhínség Ván-ban. Az a nem megvetendő összeg, mit a környöretes lelkek az örményországi nyomor, enyhítésére gyűjtöttek, — már fogyatékan van. Ván-ból jött hírek azt mondják, hogy az odavaló örmények nagyon szorult anyagi helyzetben vannak; az éhség 17 embernek már kioltotta életét. A konstantinápolyi patriarkha küldött ugyan egy kis segélyösszeget, de ez is elfogy rövid idő alatt... Az elhaltaknak már nem kell kenyér, de az élők mivel elégítik ki az éhséget?

Perzsia római új követe. Örömmel értesülünk arról, hogy az örmény Melchon chán herceg, ki bizonyos idő óta hivatalt nem viselt, Perzsia római követségét elfogadta. — Nerimán chán, ki tudvalevőleg szintén örmény, folytatja perzsa-nagyköveti tisztét — Bécsben.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora“ könyvnyomdája.
